

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра технологічної та професійної освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри технологічної
та професійної освіти
доктор педагогічних наук, професор
_____ Леонід ОРШАНСЬКИЙ «____» _____ 2023 р.

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ

Спеціальність: 014 «Середня освіта (Трудове навчання та технології)»

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – вчитель трудового навчання, технологій,
креслення та інформатики

Автор роботи: Гаврилюк Вікторія Петрівна

_____ *підпис*

Науковий керівник: доктор педагогічних наук,
професор Нищак Іван Дмитрович _____

підпис

Дрогобич, 2023

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Зав. кафедрою

(підпис)

27.10.2022 р.

(дата)

Завдання на підготовку магістерської роботи

1. Тема: «Естетичне виховання учнів на уроках технологій».

2. Керівник – док. пед. наук, професор Нищак І.Д.

3. Студент – Гаврилюк Вікторія Петрівна.

4. Перелік питань, що підлягають висвітленню у кваліфікаційній роботі:

1. Розкрити суть та значення естетичного виховання для гармонійного розвитку особистості; з'ясувати роль естетичних знань й умінь у вихованні учнівської молоді.

2. Дослідити вплив середовища школи на естетичне виховання учнів.

3. Розкрити єдність трудового й естетичного виховання учнів; дослідити можливості декоративно-ужиткового мистецтва для естетичного виховання школярів.

4. Схарактеризувати загальні методичні рекомендації щодо естетичного виховання учнів у загальноосвітній школі.

5. Розробити методику естетичного виховання учнів на уроках технологій.

5. Список рекомендованої літератури:

1. Баленок В.С. Естетичне і природа. Питання естетичного відношення до дійсності. Київ: Мистецтво, 1973. 194 с.

2. Джола Д.М., Щербо А.Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів: навч.-метод. посібн. Київ: ІЗМН, 1998. 392 с.

3. Зязюн І.А. Естетичне виховання – важливіший із складників загальнодержавної культурної політики. *Рідна школа*. 1994. № 1. С. 2–8.

4. Колесник М.І. Про естетичні здібності людини. Київ : Мистецтво, 1966. 114 с.

5. Титаренко В. Трудові та художньо-естетичні традиції в становленні особистості школяра. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2011. № 2. С. 31–35.

6. Етапи підготовки роботи:

№	Назва етапу	Термін виконання	Термін звіту перед керівником, кафедрою
1.	Вивчення й аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; визначення вихідних положень дослідження (об'єкт, предмет, методи); формування мети; постановка завдань.	до 23.12.2022 р.	26.12.2022 р.
2.	Підготовка 1-го розділу роботи	до 21.04.2023 р.	25.04.2023 р.
3.	Підготовка 2-го розділу роботи.	до 24.10.2023 р.	27.10.2023 р.
4.	Формування висновків. Оформлення роботи.	до 06.11.2023 р.	09.11.2023 р.
5.	Перевірка роботи на плагіат	до 27.11.2023 р.	30.11.2023 р.
6.	Попередній захист роботи і рецензування.	до 05.12.2023 р.	07.12.2023 р.

7. Дата видачі завдання – 27.10.2021 р.

8. Термін подачі роботи керівнику – 24.11.2022 р.

9. З вимогами до виконання роботи і завданням ознайомлений _____

(підпис студента)

10. Керівник _____.

ЗАХИСТ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Тема: «Естетичне виховання учнів на уроках технологій».

Оцінка за стобальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою: _____

Коротка мотивація оцінки захисту:

дата

Голова ЕК _____
підпис

прізвище та ініціали

Секретар ЕК _____
підпис

прізвище та ініціали

АНОТАЦІЯ

Студентка – Гаврилюк Вікторія Петрівна.

Тема роботи: «Естетичне виховання учнів на уроках технологій».

У роботі розкрито суть та значення естетичного виховання для гармонійного розвитку особистості; з'ясовано роль естетичних знань й умінь у вихованні учнівської молоді. Досліджено вплив середовища школи на естетичне виховання учнів; розкрито єдність трудового й естетичного виховання учнів; досліджено можливості народного декоративно-ужиткового мистецтва для естетичного виховання школярів.

Схарактеризовано загальні методичні рекомендації щодо естетичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти, а також запропоновано методику естетичного виховання учнів у процесі трудової підготовки на уроках технологій.

ANNOTATION

Student – Viktoriia Havryliuk.

Theme of the thesis: «Aesthetic education of students in technology lessons».

The work reveals the essence and significance of aesthetic education for harmonious personality development; the role of aesthetic knowledge and skills in the education of schoolchildren is clarified. The influence of the school environment on the aesthetic education of students was studied; the unity of labor and aesthetic education of students is revealed; the possibilities of folk decorative and applied art for the aesthetic education of schoolchildren were investigated.

The general methodical recommendations for the aesthetic education of students in institutions of general secondary education are characterized, as well as the method of aesthetic education of students in the process of labor training in technology classes is proposed.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ	8
1.1. Суть та значення естетичного виховання для гармонійного розвитку особистості	8
1.2. Роль знань в естетичному вихованні учнівської молоді	11
1.3. Система умінь і навичок естетичної діяльності	16
1.4. Вплив середовища школи на естетичне виховання учнів	24
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ	29
2.1. Єдність трудового й естетичного виховання учнів	29
2.2. Можливості декоративно-ужиткового мистецтва для розвитку естетичного виховання учнів на уроках технологій	34
2.3. Загальні методичні рекомендації щодо естетичного виховання школярів	41
2.4. Методика естетичного виховання учнів на уроках технологій	47
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55

ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасних умовах, які супроводжуються зміною ціннісних орієнтацій суспільства, створюються сприятливі умови для відродження національної культури. У цьому контексті вкрай значущими постають потреби в активізації усіх чинників виховання молодого покоління.

Загальновідомо, що в структурі духовних цінностей, які визначають зміст громадянської свідомості та самосвідомості особистості, можна виокремити, щонайменше, такі складові: моральну, екологічну, естетичну, економічну, інтелектуальну та ін. [18]. Ми усвідомлюємо, що в межах магістерської роботи неможливо всебічно дослідити кожную із зазначених складових виховного впливу на особистість, тому основний акцент зроблено на естетичне виховання учнівської молоді. Необхідно зазначити, що саме естетичні смаки та вподобання належать до найменш вивчених якостей особистості у структурі свідомості та самосвідомості індивіда.

Значний внесок у розвиток ідей естетичного виховання молоді зробили українські науковці-мислителі, зокрема В. Вернадський, Б. Грінченко, М. Пирогов, Г. Сковорода, В. Сухомлинський та ін., у роботах яких висвітлена динаміка розвитку дефініції «естетичне виховання», пов'язана з уточненням змісту поняття «гармонійно розвинена особистість» та необхідністю вивчення історії мистецтва. Вивченню проблеми естетичного виховання особистості приділяли велику увагу естетики, педагоги, психологи і навіть діячі мистецтв. До широковідомих досліджень належать праці Г. Костюка, І. Зязюна, О. Киричука та ін.

Результати вивчення психолого-педагогічних та науково-методичних, джерел, досвід роботи закладів загальної середньої освіти свідчать, що естетичне виховання на сьогоднішній день не відповідає соціальному замовленню сучасного суспільства. Економічні і політичні труднощі породжують різні підходи до розуміння завдань естетичного виховання учнівської молоді. Таким чином, недостатня теоретична розробленість проблеми реалізації естетичного виховання підлітків та практична

необхідність її вирішення зумовлюють актуальність **теми магістерської роботи** «Естетичне виховання учнів на уроках технологій».

Мета роботи полягає у дослідженні теоретичних та організаційно-методичних засад реалізації завдань естетичного виховання школярів у процесі трудової підготовки.

Об'єкт дослідження – навчально-виховний процес на уроках технологій у загальноосвітній школі.

Предмет дослідження – зміст та методика реалізації естетичного виховання школярів на уроках технологій.

Завдання дослідження:

1. Розкрити суть та значення естетичного виховання для гармонійного розвитку особистості; з'ясувати роль естетичних знань й умінь у вихованні учнівської молоді.
2. Дослідити вплив середовища школи на естетичне виховання учнів.
3. Розкрити єдність трудового й естетичного виховання учнів; дослідити можливості декоративно-ужиткового мистецтва для естетичного виховання школярів.
4. Схарактеризувати загальні методичні рекомендації щодо естетичного виховання учнів у загальноосвітній школі.
5. Розробити методику естетичного виховання учнів на уроках технологій.

Теоретичне значення роботи: досліджено психолого-педагогічні та організаційно-методичні засади естетичного виховання учнів у процесі трудової підготовки на уроках технологій.

Практична значущість дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій для учителів трудового навчання (технологій), дотримання яких сприятиме належному естетичному вихованню учнів у процесі трудової підготовки.

Структура роботи: робота складається із вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

1.1. Суть та значення естетичного виховання для гармонійного розвитку особистості

За останні декілька років у нормативно-правових документах Міністерства освіти і науки України, психолого-педагогічній літературі, в пресі і на телебаченні активно пропагується ідея переглянути роль та значення естетичного виховання у системі гармонійного розвитку підростаючого покоління. Справедливо вказується, що сучасна середня школа страждає відірваністю від життя, що однобічна культура розуму шляхом переважно книжкового навчання залишає без уваги чуттєву область учнів, що задатки творчої діяльності, які щедро заклала матінка-природа в українських дітей, не отримують потрібного, належного розвитку, що випускники середньої школи входять у життя без розвиненого художнього смаку, без уміння спостерігати навколишню красу природи й насолоджуватися нею, без знання видатних творів мистецтва, ознайомлення з якими відрізняє людину освічену від неосвіченої [3]. А між тим, основне правило науки про виховання вимагає гармонійного розвитку всіх здібностей індивіда – духовних і тілесних. Тому є цілком логічною і закономірною думка, щоб до релігійно-морального, розумового та фізичного виховання й навчання у закладах середньої освіти було долучено достатньою мірою й естетичне виховання.

Прагнення до краси аж ніяк не вроджена якість. Воно виникає та розвивається у людини під впливом праці та навколишнього середовища. Створюючи той чи інший предмет, людина насолоджується силою свого розуму, ділом своїх рук, радіє, коли бачить, на що вона здатна. Це приносить їй радість та задоволення. У кожному майстерно зробленому предметі, умілих і точних діях людина дізнається про себе, витвір своїх рук і свій

розум. Вона перетворює світ, і цей створюваний нею світ виступає як би її другою природою, викликає в неї почуття гордості та захоплення.

Дані людині від народження почуття теж потребують виховання, розвитку, як потребують цього розум і воля. Естетичне почуття властиве кожній нормально розвиненій людині. Будь вона хліборобом чи академіком, сталеваром чи фізиком, поряд з іншими потребами у неї є потреба в прекрасному. Ця потреба так само властива людям, як і потреба в їжі, одязі, житлі. Переживаючи захоплення від сходу сонця, сяйва місячної ночі, пташиного щебету, помічаючи радість на обличчі дитини, яка будує з піску «чарівний замок», ми не даємо зачерствіти, огрубіти своїм почуттям, відчуваємо повноту та красу життя.

Естетичне ставлення до дійсності проявляється у людини через естетичне почуття, естетичний смак, естетичну оцінку, естетичний ідеал [10].

Естетичне почуття (або переживання) – це здатність безпосередньо сприймати та відчувати гармонію світу, красу предметів та явищ дійсності. Провідниками та органами цього почуття є зір і слух, тобто «розвинені очі і вуха», здатні розрізняти красу форм, ліній, пропорцій, звуків та ін., шляхом знайомства з творами мистецтва [11]. Естетичне почуття підносить і облагороджує людину, допомагаючи їй правильно сприймати і висловлювати різні стани – радість, захоплення, страждання, гнів, горе і т.д. Естетичне почуття і без слів може «сказати» багато: сльозами співчуття, сміхом, хвилюванням на обличчі, внутрішнім переживанням душі. Людина часто ще не можемо пояснити, чому їй щось «подобається» чи «не подобається», а вже називає це «красивим» чи «некрасивим», керуючись лише рухом свого естетичного почуття.

Естетичний смак – це здатність до суджень про прекрасне або потворне, керуючись почуттям захопленості або незахопленості, яке людина відчуває при сприйнятті об'єкта чи явища [11]. Люди виходять із театру чи кінозалу і, не вдаючись у докладне обговорення побаченого на сцені чи

екрані, вимовляють свій вирок: «подобається» – «не подобається», «цікаво», «нудно» тощо. Це і є чисто смакова оцінка.

Естетичний смак завжди зумовлюється рівнем загальної культурної освіченості індивіда, рівнем розвитку його інтелекту і почуттів, а відтак його (естетичний смак) завжди можна удосконалити, поглибити, розвинути, сформувати. У цьому процесі ключове значення надається мистецтву, на найкращих традиціях якого розвивається «витончений» естетичний смак.

Естетична оцінка – являє собою здатність до компетентних суджень про естетичні переваги і недоліки об'єктів і явищ, тобто суджень, що базуються на осмисленні, аргументації, досвіді, знаннях. Виявити до чогось чи когось естетичну оцінку – означає свідомо і фахово застосувати щодо цього свої знання, проявити свій інтелект й засвідчити усвідомлення того, чому цей об'єкт, дія чи індивід в цілому є прекрасним чи потворним [11]. Естетична оцінка завжди цілісна (комплексна, всебічна) й емоційно насичена, тому що в ній людина виражає свої почуття, які пробудилися при безпосередньому спогляданні (сприйнятті) об'єкта оцінювання.

Естетичний ідеал – постає як уявлювання людини про «ідеальне», «неперевершене» і бажане в житті. Це уявлювання не тільки про найкращий суспільний устрій (політичний ідеал) або найсправедливіше суспільство (моральний ідеал), це «бачення» і прагнення до кращого життя в цілому, в якому прекрасними є все: суспільні відносини, людська праця, навколишнє середовище й сама людина [11]. У людському розумінні естетичний ідеал сприймається як довершений образ краси, що має втілитися практично. Суспільство не може жити без ідеалу, без уявлень про вищу та дальню мету свого руху, розвитку.

Естетичне виховання у процесі трудової діяльності – це формування в учнів естетичного ставлення до самої праці, її перебігу, значущості одержаних результатів, організації трудового процесу, ефективності і раціональності трудових дій [16].

1.2. Роль знань в естетичному вихованні учнівської молоді

Одним з ключових завдань загальноосвітньої школи є озброєння учнів глибокими і міцними знаннями, виховання в них прагнення до безперервного вдосконалення своїх знань і вміння, самостійного їх поглиблення та застосовування на практиці. У знаннях концентруються наслідки суспільно-трудової, розумової діяльності людей. Завдяки знанням зростає свідомість людей, забезпечується всебічний розвиток особистості [12].

Поряд із знаннями в різних галузях науки, людина повинна вільно орієнтуватися і в естетичних цінностях мистецтва й навколишньої дійсності, адже саме така орієнтація лежить в основі естетичного ставлення до дійсності. Естетичний розвиток особистості, як і загальний розвиток, немислимий без певного рівня знань про те, що собою являє естетичне явище, які його характерні риси, категорії, що ми, керуючись критеріями естетики, розуміємо як естетичне в житті і мистецтві.

Естетичне виховання школярів має здійснюватися шляхом систематичного інтелектуально-естетичного розвитку особистості, що можна досягти, формуючи естетичні вміння, навички і звички учнів у їх життєдіяльності. Саме це і забезпечує єдність і нерозривність процесу естетичної освіти і естетичного виховання як одну з основних умов естетичного розвитку школярів. Лише при умові діалектичного поєднання згаданих двох сторін єдиного процесу може бути здійснене формування естетичного досвіду особистості і підготовка її до активної життєвої діяльності «за законами краси» [7].

Учень, закінчуючи загальноосвітню школу, повинен виходити в доросле життя з певним багажем знань про естетичне в мистецтві, в навколишньому середовищі, мати сформовані сталі естетичні погляди, переконання, смаки, навички естетичної діяльності. Процес естетичної освіти школярів має передбачати не просте одержання учнями готових естетичних знань, механічне відтворення їх, а глибоке пізнання, активне оволодіння основними

законами естетики як науки. Без таких знань не можна досягти успіхів в естетичному вихованні школярів.

Розглядаючи естетичні знання як необхідний компонент естетичного виховання учнівської молоді, важливо не стільки встановити обсяг, суму даних знань, скільки виявити групи, види знань, найбільш ефективних для естетичного розвитку учнів, таких, що забезпечували б достатність естетичної інформації і були б певним орієнтиром для учнів у найрізноманітніших життєвих ситуаціях, подіях і явищах навколишньої дійсності, в оцінці творів мистецтва.

На нашу думку, для естетичного розвитку школярів необхідні [10; 16]:

а) знання про естетичні цінності в творах мистецтва і в навколишній дійсності (ці знання мають, умовно кажучи, універсальний характер);

б) знання специфіки окремих видів мистецтва і специфіки прояву естетичного в явищах природи, в праці, побуті, поведінці тощо. Розглянемо кожен із названих типів знань.

Загальні естетичні знання. Універсальність мислення, універсальність знань є однією з основних рис всебічно розвиненої людини. Освіченим, всебічно розвиненим є той, хто в усьому обізнаний в загальному, але не так, щоб поверхово «ковзати» по всьому. Загальні естетичні знання, що ними учні повинні оволодіти в школі, – це знання і розуміння загальних принципів людської діяльності «за законами краси» в усі періоди розвитку суспільства, яка є однією з найважливіших форм художньо-естетичного пізнання людиною дійсності, естетичного ставлення до оточуючої дійсності, відображення її у своїй творчості [10].

Загальними будуть також знання учнями базових естетичних категорій прекрасного, піднесеного, трагічного і комічного, – класової суті цих категорій, їх залежності від розвитку суспільства. Озброєння учнів такими знаннями дасть їм можливість правильно оцінювати те чи інше естетичне явище, а це забезпечить вірогідність і переконливість оцінок, правомірність самостійних суджень.

Виходячи з сучасних досліджень психологів і педагогів, можна вважати, що школярам посильне засвоєння таких загальних естетичних понять, як «естетика побутових речей», «естетика предметів виробництва», «краса поведінки», «краса людської праці», «мистецтво слова» і багатьох інших, які носять універсальний характер і є складовими компонентами вищих структурних понять. Якщо розглянути і проаналізувати основні задачі естетичного виховання з точки зору формування в учнів таких універсальних знань, то можна переконатися, що, починаючи з першого класу і по одинадцятий, такі знання про естетику в житті і мистецтві мають важливе значення. Обсяг їх, як і складність, з кожним роком зростає [8].

Оволодіння універсальними естетичними знаннями відіграє позитивну роль у вихованні й розвитку школярів: по-перше, розкриває перед ними загальні системи понять, як-от: «людина і природа», «людина і мистецтво», «людина і машина»; це дасть, у свою чергу, можливість правильно орієнтуватися в складних процесах науково-технічного й культурного прогресу, в естетичних цінностях нашого суспільства. По-друге, оволодівши такими знаннями, учні уникатимуть неправомірних, помилкових узагальнень і висновків, що й буде свідчити про високий рівень їхнього естетичного розвитку [8].

Специфічні естетичні знання. У тісному взаємозв'язку з набуттям учнями загальних естетичних знань повинен здійснюватися процес оволодіння іншим, необхідним для естетичного розвитку особистості, типом знань – специфічними естетичними знаннями. Кожна сфера вияву естетичного поряд із загальними естетичними законами і категоріями має ще й свої специфічні, характерні тільки для певної сфери форми, способи і засоби вираження естетичних цінностей, естетичної інформації. Розглянемо це положення на прикладах стосовно різних видів мистецтва [10].

Як одна із специфічних форм відображення дійсності мистецтво є невід'ємною частиною всієї духовної культури людства. Його поява в глибоку давнину зумовлена життєвою необхідністю трудової і пізнавальної

діяльності індивіда. У процесі історичного розвитку людства змінювалась історична роль мистецтва. Але завжди однією з особливостей прогресивного мистецтва була його здатність до об'єктивного відображення дійсності.

На відміну від науки, мистецтво має свої специфічні форми і специфічні засоби художнього відображення дійсності. Іншою є і його соціальна функція. Цінність мистецтва як специфічної форми відображення дійсності полягає ще й в тому, що в ньому узагальнюється естетичне ставлення людини до реального світу, конденсується багатогранність людського духовного досвіду. Все це втілюється в художньому образі, який являє собою не просту фіксацію баченого, а є своєрідним згустком думок, почуттів і переживань художника, сприйнятих із життя і втілених у конкретний тип, характер, картину дійсності. Особливу роль при цьому відіграють взаємозв'язки форми і змісту художнього твору, засоби художньої виразності, стильові прийоми [11].

На основі знань загальних законів художньої творчості, тобто універсальних естетичних знань, учні зможуть визначати такі естетичні поняття, як «художній образ», «художня форма», «художній зміст». Знання специфіки художніх стилів, напрямків – як класичного, так і сучасного мистецтва – становить один із видів специфічних естетичних знань, необхідних для повноцінного естетичного розвитку особистості.

Розібратись у різноманітності художніх стилів, художніх напрямків допоможе учням й інший вид специфічних знань – про особливості засобів художнього відображення дійсності у творах різних видів мистецтва, різних напрямків. Кожний вид мистецтва розкриває художній образ часто властивими тільки йому виражальними засобами, прийомами. Наприклад, художній образ у музичному творі розкривається за допомогою специфіки музичної мови, причому, мови звукової – ладу, тембру, ритму, темпу, мелодії тощо. У літературному творі – за допомогою слова і таких засобів виразності, як порівняння, метафори, епітети та ін.; в образотворчому мистецтві – за

допомогою ліній, кольорів, композиції, пропорції та ін.; у хореографії – поєднанням музики, рухів, артистичної гри і т.д. [11].

Дедалі складнішим стає семантичне багатство сучасного мистецтва. Щоб розширити можливості естетичного освоєння дійсності, художники звертаються до все нових засобів художньої виразності. Відомо, що вибір тих чи інших виражально-зображальних засобів не випадковий. Він залежить від мети, що стоїть перед художником, і зумовлюється закономірностями розвитку певного виду мистецтва, розвитку суспільства, світогляду художника.

Отже, щоб учні могли правильно розібратися в естетичних цінностях творів, необхідно на основі знання найбільш загальних законів розвитку мистецтва дати їм достатнє уявлення про особливості художніх прийомів, зображальні засоби різних видів мистецтва у різні епохи його розвитку.

Відсутність в учнів специфічних естетичних знань негативно впливає на вироблення вміння орієнтуватися в естетичних цінностях, що своєю чергою, гальмує загальний інтелектуальний розвиток особистості.

Крім знань про специфіку відображення естетичного у творах мистецтва, необхідно також, щоб учні добре розуміли особливості прояву естетичного в природі, праці, поведінці, побуті. Для усвідомлення естетичної цінності природи, побуту, праці необхідно, крім знання загальних естетичних категорій та їх проявів у цих сферах, бути обізнаним і з специфікою даних проявів. Щодо природи, то учні повинні передусім володіти достатніми відомостями про специфіку рослинного і тваринного світу своєї місцевості, специфіку і різноманітність видів живої природи, співвідношення кольорів у природі, роль творчої праці людини в естетичному її перетворенні тощо [12].

Конкретні знання учні мають здобути і про естетику праці, поведінки, побуту. Виховання естетики поведінки передбачає насамперед усвідомлення правил і норм культурної поведінки. Без цього неможливо виховати свідоме прагнення стати культурною людиною, оволодіти нормами поведінки, прийнятими в нашому суспільстві.

Засвоєння естетичних знань учнями – процес активний, що включає такі психічні процеси, як сприйняття, мислення. Важливу роль при цьому відіграють спостережливість, емоційна настроєність учня. Тому неабиякої ваги в даному процесі набирає проблема співвідношення чуттєвого і раціонального стимулів [4].

Естетичне сприйняття ніколи не являє собою лише раціональний акт. Воно завжди супроводжується переживаннями учня при спілкуванні з прекрасним, а тому тісно пов'язане з почуттями. Сама суть поняття «естетичне» – «чуттєве» означає, що естетичне виховання не може бути позбавлене елемента чуттєвості. Навчання, що за своєю суттю звертається лише до розуму, тренуючи його протягом багатьох років, може призвести до небажаного відокремлення думки від почуття, відриву думок від переживання [4].

Основним у цьому процесі повинен стати принцип системності – один з головних у педагогіці. Набуття загальних, універсальних і специфічних естетичних знань матиме системний характер тоді, коли постійно перед учнями ставитимуться нові й нові пізнавально-естетичні завдання, коли на кожному етапі пізнання встановлюватимуться взаємозв'язки із знаннями, засвоєними на попередніх етапах, на інших уроках, у позакласній роботі, взаємозв'язки між окремими елементами знань, їхніми групами і видами.

1.3. Система умінь і навичок естетичної діяльності

Естетичне виховання школярів не може обмежуватися лише процесом набуття знань про естетичне. Ці знання матимуть якусь значущість лише у випадку, коли вони реалізуватимуться у поведінці учнів, повсякденній діяльності, художній творчості, тобто коли необхідні естетичні знання здобуватимуться не тільки роботою пам'яті, а супроводжуватимуться нагромадженням певних умінь і навичок естетичної взаємодії (діяльності).

Сам процес формування в учнів естетичних понять, засвоєння необхідних естетичних знань уже становить відповідну діяльність. Таким чином, уміння і навички естетичної діяльності формуються у процесі оволодіння (засвоєння) естетичних знань. Сформовані естетичні уміння і навички, що згодом переростають у звички, є практичною реалізацією естетичних знань.

Поняття «уміння» розглядається психологією як досвідченість людини, досконале знання тієї чи іншої справи, здатність добре виконувати будь-які дії на основі раніше набутого досвіду, знання прийомів і способів виконання їх у відповідності з метою і умовами, при яких відбувається ця діяльність [11].

Розрізняють два основних типи умінь: *елементарні*, які виникають на основі знань і наслідування, та *уміння-майстерності*, що формуються на основі синтезу набутих навичок і знань, включаючи елементи творчості [11]. Навички ж характеризуються як дія, окремі компоненти якої внаслідок систематичного повторення та вправлення стали систематизованими і виконуються як щось єдине ціле, в швидкому темпі і, що головне, не потребують постійного свідомого контролю.

Набуття естетичних знань, формування умінь і навичок естетичної діяльності – це нероздільні і взаємозалежні елементи виховного процесу, які й зумовлюють рівень естетичної вихованості особистості [12]. Відповідно до цього слід відзначити, що педагогічна наука виявляє великий інтерес до розробки об'єктивних, чітких критеріїв оцінки вихованості особистості, відсутність яких часто є причиною існуючого суб'єктивізму в оцінці педагогічних явищ.

Щодо естетичного виховання, то можна, наприклад, взяти за основу такі критерії вихованої особистості [16]:

1) достатня, відповідно до вікових властивостей, широта естетичних потреб (тобто учень повинен уміти виявляти своє естетичне ставлення до можливо більшої кількості явищ, різних за своїм характером);

2) якість естетичних потреб, що узгоджується з рівнем естетичного смаку й ідеалу, включно із здатністю сприймати, освоювати й аналізувати естетичний предмет чи явище;

3) ступінь естетичної діяльності – репродуктивної і самодіяльно-творчої.

У своїй магістерській роботі нами не ставиться завдання визначити особливі, специфічні для школярів критерії естетичної вихованості, бо такі критерії повинні бути єдиними для всіх членів нашого суспільства. Звичайно, естетична вихованість не може обмежуватися сформованістю лише знань й умінь естетичної діяльності. Вона передбачає передусім естетичні смаки, потреби, інтереси. Але ж останні також неможливі без наявності знань й умінь. Тому з багатьох елементів естетичного виховання як педагогічного процесу ми зосередили увагу лише на формуванні у школярів певного рівня естетичних знань, умінь, навичок і звичок естетичної діяльності, зокрема на уроках технологій.

Вивчення досвіду загальноосвітніх шкіл, спостереження за учнями, бесіди, аналіз творчих учнівських робіт дають змогу виявити рівень сформованості у школярів умінь і навичок естетичної діяльності, відповідність їх вимогам сучасності, взаємозв'язок з естетичними знаннями, а також визначити види умінь і навичок, формування яких найбільш ефективно в сучасній школі.

Нами встановлено той факт, що не маючи загальних уявлень про естетичну сутність творів мистецтва, явищ навколишньої дійсності, побуту, праці (в тому числі і художньо-трудової), поведінки, учні зазнають суттєвих труднощів у її практичній реалізації. Незнання учнями таких понять, як єдність форми і змісту в природі, симетрії і ритму, краси в природі, не тільки збіднює емоційне сприйняття явищ, але й гальмує «обробку» учнями тієї естетичної інформації, що закладена в природних явищах, не пробуджує роздумів над їх закономірностями, а також є причиною невміння визначити естетичну цінність і сутність того чи іншого природного явища, самотійно

дати його оцінку, уповільнює формування навичок естетично-практичної діяльності в цій сфері.

Незнання закономірностей прояву естетичного в таких сферах, як праця, побут і поведінка, є причиною невміння визначити, охарактеризувати, правильно оцінити естетичне і неестетичне в цих сферах людської життєдіяльності.

Виходячи з можливостей загальноосвітньої школи, можна виділити три основні групи умінь і навичок естетичної діяльності, які найбільш ефективні з погляду завдань естетичного розвитку учнів [13; 16]:

1) чуттєві естетичні уміння і навички (тобто розвиток в учнів здатності та навичок бачити й сприймати естетичні явища в усіх проявах);

2) теоретичні естетичні уміння і навички, оволодіння якими дасть учням можливість правильно визначати й оцінювати естетичні явища в творах мистецтва, в навколишньому середовищі, у повсякденній діяльності;

3) художньо-практичні уміння, навички і звички естетичної діяльності у різних видах діяльності, поведінці, побуті, природі тощо.

Розглянемо зазначені групи умінь більш детально.

1. Чуттєві естетичні уміння і навички. У кожного школяра повинно бути розвинене естетичне сприймання, без якого неможливий процес спілкування з прекрасним, не можуть формуватися оціночні судження. Письменники, поети, композитори, художники усіх епох уміли «бачити», відчувати прекрасне і потворне, комічне і трагічне, їх найтонші, найрізноманітніші відтінки вважали одним з головних елементів процесу художнього пізнання і відтворення дійсності [13].

Уміння бачити естетичне в усіх його проявах є однією з умов розвитку естетичного сприйняття. Розвинені чуттєві уміння сприяють виникненню емоцій при «зіткненні» з тим чи іншим життєвим явищем, розгляді твору мистецтва, тобто дають змогу зрозуміти і «відчути» його, емоційно пережити. У процесі сприймання беруть участь, крім почуттів, спостереження, мислення, уява, фантазія.

Естетичне сприйняття, уміння бачити естетичне і неестетичне включає соціальний елемент. Воно обумовлюється світоглядом людини, її естетичними смаками, ідейними переконаннями. Характерною особливістю естетичного сприйняття є відображення певного ставлення людини до об'єктів і явищ дійсності; людина, як правило, виступає як активна істота, що не тільки оцінює предмет, явище з точки зору своїх естетичних потреб, смаків, поглядів, а й прагне сприйнятті естетичні явища зробити своїм надбанням, своїм переконанням. Такі естетичні переживання збуджують мислення, спонукають до творчої діяльності [13].

Так само потрібно розвивати у школярів уміння і навички бачити, сприймати, емоційно відчувати естетичне в побуті, праці, у взаєминах, у своїх товаришах, в людях. Маючи такі уміння й навички, юнак чи дівчина будуть чутливими до всього прекрасного, боротимуться проти потворного, хибного, злого. Таким чином, чуттєві уміння і навички є необхідним елементом естетичного розвитку школярів.

2. Теоретичні естетичні уміння і навички. Учні повинні вміти не тільки бачити естетичне і неестетичне в усіх сферах життя, а й давати свою оцінку сприйнятому, відчутому, баченому; треба вміти оцінити вчинок товариша, новий твір мистецтва, естетичні аспекти праці, побуту – отже, виявити своє ідейно-естетичне розуміння даного явища, свої смаки, переконання. Для цього потрібні теоретичні естетичні вміння, які мають формуватися у нерозривній єдності з естетичними знаннями, адже пізнавальний процес включає ціннісне ставлення як необхідний компонент. Тут доречно нагадати, що структура естетичних цінностей, яка склалася внаслідок розвитку суспільства, виступає стосовно окремого індивіда у вигляді певних естетичних норм, які, засвоюючись у процесі виховання, стають своєрідними орієнтирами в естетичному ставленні до навколишнього світу, моделями, на основі яких людина будує своє особисте ставлення [13].

Теоретичні естетичні вміння та навички передбачають уміння користуватися естетичними нормами нашого суспільства, виступають однією

з умов формування ідейно-естетичних переконань, естетичних смаків і, основне, естетичних потреб.

3. *Художньо-практичні уміння і навички.* Естетичне виховання, як уже зазначалося, є цілеспрямованою системою формування в учнів здатності до сприйняття естетичного в творах мистецтва й навколишній дійсності, а також до естетичної діяльності «за законами краси». Впровадження такої системи в повсякденне життя школи – найбільш дійовий і ефективний шлях формування у школярів естетичного відношення до дійсності, прагнення до художньої творчості [13].

Потреба в естетичній діяльності закладена в самій природі людини. В педагогічній літературі широко висвітлюються форми і методи розвитку естетично-творчої діяльності школярів. Визначаються і види умінь та навичок, які необхідно розвивати в учнів, зокрема художньо-творчі уміння та навички, що передбачають естетичну діяльність у різних галузях мистецтва. Відповідно важливим є принцип масового залучення школярів до художньої творчості і виховання їх під впливом мистецтва.

Розрізняють три основні функції художньої творчості в естетичному розвитку школярів [18]:

- 1) самовираження і утвердження особистості;
- 2) розширення життєвого та естетичного досвіду, що є своєрідним «містком» до глибокого пізнання мистецтва, до професійної мистецької творчості;
- 3) ознайомлення учнів із самим процесом художньої творчості, розвиток здібностей, закріплення навичок, відчуття насолоди в процесі творчої праці.

У багатьох школах успішно діють гуртки художньої самодіяльності – хорові, інструментальні, літературно-творчі, хореографічні, драматичні, образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва та ін.

Серед найбільш поширених видів художньо-естетичної діяльності школярів слід виокремити роботу в *літературно-творчих гуртках*. Правда, не всюди по-справжньому налагоджена їх робота. Інколи вона зводиться

лише до читання програмних творів. Але є багато вчителів, які серйозно, вдумливо працюють з учнями, розвивають у них не тільки літературознавчі уміння і навички, а й творчі. У творчості учнів, їхніх віршах – схвильовані почуття, думки, переживання. Звичайно, цим віршам бракує поетичної досконалості, довершених розмірів, але цінність їх у тому, що в них знаходять вираження образне мислення учнів.

Поширеним видом художньо-творчої діяльності учнів у значній частині шкіл є *драматичне мистецтво*. Учні люблять ігри-інсценізації, літературно-драматичні композиції, інсценізацію драматичних творів, які вивчаються за програмами літератури, пісень та ін. Драматична самодіяльність не тільки сприяє вивченню мистецтва – це й найбільш інтенсивний вияв творчих здібностей школярів.

Заняття театральним мистецтвом, які включають аналіз художніх образів і характерів, дійове втілення цих образів на сцені, проникнення в переживання героя, у ті обставини, в яких він живе і діє, – все це впливає на формування світогляду. При сприйнятті і аналізі п'єс, а тим більше при її втіленні емоційно насичені судження і оцінки школярів переростають у переконання, що служать основою формування світогляду і характеру, морально-естетичних ідеалів, конкретних рис і якостей особистості [13].

Ще більш масовою у школах є художньо-естетична творчість учнів у сфері *декоративно-ужиткового мистецтва*. Майже повсюдно переважна більшість учнів беруть участь у гуртках «Умілі руки», де навчаються вишивати, в'язати, ліпити, виготовляти аплікації та ін. У багатьох школах гуртки декоративно-ужиткового мистецтва стали своєрідними майстернями юних умільців. Учні розвивають свої творчі здібності й в *образотворчому мистецтві*.

Активна, різноманітна діяльність учнів, у процесі якої виявляються і закріплюються знання про естетичне в природі, в праці, предметах, засобах праці, формує переконання, що естетичну насолоду дають не тільки результати праці, а й сам її процес. Школа має великі можливості для

формування і розвитку цього виду умінь та навичок естетичної діяльності. Важливе значення при цьому має залучення учнів до активної суспільно корисної праці [13].

Отже, формування естетичних умінь і навичок доцільне саме на основі залучення школярів до найрізноманітніших видів продуктивної діяльності, в ході якої зміцнюється переконання, що саме в праці і через працю створюється краса в її найрізноманітніших проявах. Важливо спрямувати формування у школярів естетичних умінь і навичок продуктивної діяльності в такому напрямку, щоб виховати в них потребу працювати «за законами краси». Тоді праця не тільки буде засобом створення прекрасних матеріальних предметів, а й служитиме джерелом радості, виховуватиме здатність до сприйняття найбільш складних форм і проявів прекрасного в дійсності, формуватиме моральне обличчя нової людини.

Формування усіх трьох типів і видів естетичних умінь та навичок, перетворення їх в естетичні звички здійснюється в основному двома шляхами. Перший – *стихійний*, коли такі вміння і навички набуваються учнями під впливом умов, в яких вони живуть, та за допомогою різноманітних сучасних засобів інформації. Цей шлях, як правило, проходить поза стінами школи (сім'я, спілкування з друзями, дорослими, відвідування кінотеатрів, музеїв тощо). Другий шлях – *керований педагогічним колективом*, тобто естетичні вміння, навички і звички формуються в процесі всієї навчально-виховної роботи в закладі освіти. Обидва шляхи взаємозв'язані, проте при правильній постановці естетично-виховної роботи основним є керований шлях [2].

Необхідно враховувати, що сама по собі участь школярів у тому чи іншому художньо-творчому гуртку, в роботі виробничої бригади, в таборі праці та відпочинку ще не дасть позитивних наслідків. Тільки інтерес, розуміння того, яке значення має певна діяльність, можуть викликати естетичне задоволення, позитивно вплинути на розвиток естетичних потреб учнів, на формування умінь і навичок естетичної взаємодії з реальністю. В

основі формування цих умінь, навичок і звичок у школярів повинен лежати їх життєвий естетичний досвід. Оптимальні умови для цього в школі створюються при цілеспрямованій роботі всього педагогічного колективу, що можливо тоді, коли кожний вчитель сам матиме відповідну естетичну підготовку, вмітиме творчо використовувати для естетичного виховання навчальний матеріал свого предмета, поєднувати класну і позакласну роботу, керуватиме естетичним самовихованням учнів [10].

Крім того, важливою умовою перетворення естетичних знань, умінь і навичок естетичної діяльності у переконання, внутрішню потребу є активізація цієї діяльності, спрямування її на естетичну організацію середовища як у самій школі, так і за її межами. Відтак великого значення набувають питання естетичної організації шкільного середовища і піднесення рівня естетичної підготовленості вчителів.

1.4. Вплив середовища школи на естетичне виховання учнів

Загальноосвітня школа, в міру своїх можливостей, повинна намагатися виховати в учнів любов до прекрасного, навчити їх сприймати та відчувати все піднесене і величаве.

Для естетичного виховання учнівської молоді має надзвичайно велике значення шкільне середовище. Естетичне середовище школи – поняття широке. Це передусім естетична атмосфера в навчально-виховному процесі, тобто у викладанні всіх навчальних предметів, і в позакласній виховній роботі; у взаємовідносинах членів класного колективу, загальношкільного учнівського колективу; це і відповідна атмосфера в педагогічному колективі, у взаєминах між учнівським і педагогічним колективами; це і естетичне оформлення приміщення та естетичне обладнання подвір'я і всієї шкільної території; це і зовнішній вигляд учителів та учнів, культура їхньої мови [10].

Якщо не можна вимагати від керівників, щоб заклад освіти був розташований в гарному затишному місці, а сама будівля становила собою витвір мистецтва, то повністю реально, щоб у шкільних приміщеннях вся обстановка була не лише охайною, але й красивою. Де неохайні стіни, вікна, підлога, де неакуратні школярі в своєму ставленні до книг, приладів, інструментів, до свого одягу, у своїх звичках, де панує грубий устрій шкільного життя у словах та вчинках, там не лише не може бути мови про естетичне виховання, але можуть повністю згаснути й природні художні задатки дітей.

Класні приміщення, кабінети, лабораторії, майстерні, їдальню, зали й коридори доцільно й необхідно прикрашати гарними репродукціями вибраних картин українських та світових майстрів, скульптурними копіями, а також рослинами. При порівняно невеликих витратах фінансів і матеріалів навіть у наш скрутний економічний час школа може бути перетворена в приємне і красиве місце молоді, де око на кожному кроці бачить прекрасні за формою та ідеєю образи. Красу потрібно шукати перш за все у природі, а потім і в тому, що створила сама людина, особливо в мистецтві.

Питання естетичного вигляду і змісту всього предметно-практичного елемента шкільного середовища особливо актуальне. Створенням такого предметного середовища, яке б відповідало законам технічної естетики, можна досягти значних успіхів у вихованні в учнів правильного розуміння прекрасного в побуті, а залучення їх до організації середовища сприятиме формуванню умінь і навичок естетичної діяльності в сфері побуту [10].

Оформлення шкільного приміщення впливає, як відомо, на характер поведінки учнів. Естетичний вигляд класних кімнат, вестибюлів, коридорів організовує учнів, створює у неї позитивний настрій, дисциплінує, привчає до порядку, чистоти, краси.

Доведено, що естетичне оформлення приміщень, раціональне пофарбування стін, предметів, доцільно підібраний інтер'єр позитивно впливають на підвищення продуктивності праці.

На нашу думку, організація естетичного предметного середовища у школі повинна здійснюватись за такими основними напрямками.

Перший напрямок – відповідність зовнішнього вигляду учнів і педагогів нормам сучасних естетичних вимог. У зовнішньому вигляді людини знаходить вияв її естетичний смак, почуття міри [11].

Зовнішній вигляд учителя – це вияв його естетичного смаку, розуміння ним краси в побуті, що є предметом наслідування для учнів. Тому про естетику костюма, зачіски, взуття – взагалі про естетику зовнішнього вигляду повинні дбати передусім члени педагогічного колективу.

Другий напрямок – естетичне оформлення всього приміщення школи: класних кімнат, коридорів, спортивного та актового залів, їдальні, майстерень і всіх інших приміщень. Ефективність навчально-виховного процесу полягає не тільки в змісті і чіткості його організації – вона залежить і від тієї обстановки, предметного оточення, в якому цей процес відбувається. В захащених класних кімнатах досягти успіхів у вихованні естетичних смаків учнів неможливо [11].

Шкільне приміщення для учня – це теж рідний дім. І, незважаючи на те, що не можна виробити стандартних рецептів оформлення школи, основними вимогами мають бути відповідність інтер'єру, всього оформлення принципам естетики, педагогічна цілеспрямованість, зв'язок школи з життям. Крім того, воно має відображати особливості природи певної місцевості, народних традицій регіону. Щодо змісту оформлення, то найбільш доцільно, як свідчить практика, робити його тематичним, змінюючи експозицію стендів, планшетів один-два рази на рік. Цього легше досягти при кабінетній системі навчання. Виправдовує себе і тематичне оформлення коридорів, вестибюля, залів.

Необхідно дбати про відповідність практичного призначення інтер'єру вимогам сучасної технічної естетики. Тому слід запроваджувати елементи художнього конструювання при оформленні шкільного приміщення, прищеплювати відповідні уміння і навички учням.

У школах з метою створення естетичного предметного середовища є можливість широко використовувати декоративно-ужиткове мистецтво – своєрідний предметний літопис народу як у сфері побуту, так і в сфері виробництва. Декоративно-ужиткове мистецтво гармонійно поєднує зміст твору, його призначення, спосіб виготовлення з формою, композиційним рішенням, технікою, оздобленням, орнаментациєю тощо. Практика свідчить, що використання декоративно-ужиткового мистецтва дає значний виховний ефект [14].

Особливої уваги в роботі по оформленню приміщення потребує також добір творів образотворчого мистецтва, одне з призначень якого – поєднувати духовну і матеріальну культуру, забезпечуючи естетичну цілісність усіх предметних виражень культури суспільства.

Третій напрямок організації естетичного предметного середовища в школі полягає у наданні естетичного вигляду навчальному приладдю, наочним посібникам та предметам, у тому числі учнівським зошитам, підручникам, класним журналам, усій шкільній документації.

Естетичне сприймання учнями предметного середовища школи – процес безперервний. Всі речі, які оточують учня, якими він користується, які вчитель використовує з метою активізації навчальної діяльності, постійно впливають на формування естетичних смаків. Тому вже з першого класу необхідно привчати учнів до акуратного і бережливого користування підручниками, навчально-наочними посібниками, до охайного ведення зошитів, до естетичного оздоблення виготовлених речей тощо.

Четвертий напрямок – естетичне обладнання шкільного подвір'я, географічного і спортивного майданчиків, навчально-дослідних ділянок, всієї пришкільної території. Вона повинна сприяти розвитку естетичних смаків учнів, естетичного сприйняття, бути об'єктом естетичної діяльності учнів.

Подвір'я, його оформлення і обладнання, подібно до оформлення самої школи, впливає на психіку учня, викликає у нього позитивні або негативні

емоції, від чого залежать і працездатність, сприйняття естетичної інформації, закладеної в навколишньому предметному середовищі.

Естетичне оформлення та обладнання території школи має здійснюватися, як правило, за допомогою щонайповнішого використання природного ландшафту і передбачати: створення тематичних алей, куточків живої природи, які б сприяли розвитку творчої уяви учнів, формуванню ідейно-естетичних поглядів; прищеплення учням любові до природи; залучення учнів до озеленення території школи; виховання навичок систематичного підтримування чистоти і порядку.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ

2.1. Єдність трудового й естетичного виховання учнів

Поєднання художніх та технічних основ діяльності індивідуума з метою гармонійного розвитку школярів повинно бути обов'язковим у процесі трудової підготовки. Сучасне бурхливе та неспокійне життя вимагає, щоб у системі освіти, особливо загальноосвітньої, кожна зі сторін виховання підростаючого покоління розглядалася не окремо, а в тісному взаємозв'язку з іншими напрямками цього багатогранного процесу. Особливо ця вимога є справедливою стосовно трудового й естетичного виховання.

Не можна собі уявити трудове виховання без пізнання прекрасного у цілях, змісті та процесі праці; разом з тим не можна собі уявити й естетичне виховання, відірване від життя, від активної творчої діяльності та боротьби за досягнення ідеалів [2].

Для вирішення глобальних завдань трудового й естетичного виховання учнівської молоді українська загальноосвітня школа використовує різні форми, методи і засоби педагогічного впливу. До них, в першу чергу, належать урочні й позаурочні заняття (участь школярів у виготовленні та оздобленні своїх виробів, оформлення виставок учнівських робіт, видання стінних газет, відродження народних художніх промислів, проведення екскурсій з метою заготівлі матеріалів для роботи гуртків).

Всі засоби морального і духовного впливу на школярів дозволяють вирішувати питання гармонійного розвитку особистості учня. Уроки трудового навчання, заняття у гуртках декоративно-ужиткового мистецтва дозволяють надзвичайно широко використовувати досконалість і красу виробів, виконаних з усіма правилами дизайнерського мистецтва і вимог технічної естетики, довершеність навколишньої дійсності в естетичному вихованні, формування зорових відчуттів школярів.

На урочних та позаурочних заняттях з трудової підготовки природа не лише є для школярів скарбницею для створення різноманітних сюжетів їхніх композицій, вона також є джерелом глибокої духовної та естетичної насолоди. Адже саме з природи, з навколишнього життя протягом багатьох віків народні майстри черпали і продовжують черпати образи для своїх творів. Під руками школярів звичайна солома перетворюється в унікальну інкрустацію, обапіл із сучками і гнилизною – у різьблений образ, а який-небудь переплетений корінь від викинутого морем стовбура дерева – у рідкісний по красі і оригінальності пластичний виріб [16].

Робота над практичним виробом природного мотиву потребує від учня уміння спостерігати, здатності до логічного мислення й узагальнення. У результаті перетворення матеріалів у декоративні форми й образи в школярів формуються художні та трудові уміння і навички.

Школярі пізнають красу праці, тому що самі беруть участь у створенні естетично виразних виробів і мають можливість одержати задоволення від результатів своєї праці. На цих заняттях елементи трудового й естетичного виховання настільки взаємозалежні, що важко розділити, коли розвиваються художні навички, а коли трудові. Тут органічно поєднується розв'язування творчих завдань із необхідністю оволодіння прийомами специфічних ремесел, із набуттям визначених трудових умінь при втіленні задумів у тому чи іншому матеріалі.

У процесі художньої обробки деревини, металів, тканин у школярів виробляється точність і координація рухів. Наприклад, при роботі над карбуванням рухи інструмента – карбу (що здійснюються однією рукою) повинні відповідати ударам молотка (виробленими іншою рукою). При певному повторенні трудових рухів – тренуванні – учень уже не дивиться, куди вдаряє молоток, тому що в нього виробляється точність координації, що контролюється руховими відчуттями рук. Те ж саме відбувається і в інших видах робіт: різьбленні, інкрустації, дерев'яній мозаїці, ліпленні, кераміці та ін.

Відтак, координація рухів, яка виробляється у процесі захопленої і улюбленої роботи школярів, впливає сприятливо на розвиток їхньої м'язової системи й одночасно викликає естетичну насолоду процесом праці. Період декорування створеного виробу пов'язаний також з ритмічними діями. Така, наприклад, ритмічність у геометричному різьбленні деревини при виконанні елементів інкрустації, під час виконання ряду карбованих операцій, що додає процесу праці упорядкованості й естетичної виразності.

Ряд операцій у процесі ручної обробки матеріалів допомагає виробити стійкість руки. Наприклад, при наколюванні та зрізанні елементів тригранно-виїмчастого різьблення відпрацьовується ударна влучність руки – дуже складна зорово-рухова операція. При виконанні насічки, якщо не потрапити точно в торець смужки металу, вона буде увесь час загинатися.

Різного роду інструменти і пристосування, які використовуються учнями в процесі виготовлення та опорядження своїх виробів є могутнім засобом впливу на матеріали. Разом з тим, ті ж самі інструменти також можуть бути об'єктами праці, оскільки багатьох потрібних з них у школах немає, і школярі під керівництвом учителів та керівників гуртків виготовляють їх самостійно. При цьому особливу увагу педагогам потрібно звертати на те, щоб виготовлювані учнями інструменти й пристрої відповідали фізіологічним, технологічним і естетичним вимогам. Навіть найпростіша прикраса на інструменті позитивно впливає на почуття підлітків, створює визначений настрій, викликає естетичні емоції, спонукає до продовження і завершення розпочатої справи; сила цього впливу ще більше зростає, якщо інструмент та прикраса на ньому зроблені руками учнів [14].

Процес виготовлення виробів у шкільній навчальній майстерні передбачає декілька етапів. Спочатку йде ознайомлення із здобутками у даній галузі виробництва і на цій основі здійснюється теоретичне обґрунтування та розробка конструкції (визначення форм і розмірів, декоративних образів). Духовно-теоретична діяльність із створення проекту

виробу змінюється практичною – фізичною працею із втілення виробу в конкретному матеріалі. У свою чергу цей вид праці змінюється новою формою діяльності – практично-духовною, коли виготовлений предмет з обов'язковими елементами опорядження (декорування) – оздобленням відповідними матеріалами, різьбленням, карбуванням, інкрустацією, мозаїкою, де поєднуються певні фізичні зусилля з інтелектуальним пошуком – творчим розумовим процесом [16].

У результаті зміни характеру праці учень отримує духовне і моральне задоволення, що проявляється у формі естетичних переживань. Фізичні і духовні здібності особистості школяра розвиваються у взаємозв'язку, цілісно, гармонійно. Радість творчості в трудовому процесі – невід'ємний стан при активній діяльності в усіх сферах виробництва, при умові, що ці заняття для учнів є улюбленими і потрібними.

Специфічно-педагогічною особливістю занять у шкільних навчальних майстернях, кабінетах обслуговуючої праці, у гуртках технічної творчості є те, що учні стоять перед потребою виявляти індивідуальну творчість, працюючи над навчальними (виробничо-технічними) чи художньо-творчими завданнями. Такі види діяльності мають високі виховні можливості; дуже великі естетичні розвиваючі можливості, що дозволяють накопичувати позитивний досвід естетичного ставлення до дійсності; мають індивідуальну творчість у процесі виконання справи «за законами краси», а також «естетичне» оформлення безпосередніх результатів праці [16].

Процес конструювання і створення учнівських виробів цінний ще й тим, що він може бути успішним лише тоді, коли учні із самого початку уявляють собі кінцевий результат, якого потрібно досягти, мають мету і знають способи її реалізації. Тобто в ході створення виробів з дерева, металу, тканин чи інших матеріалів вони планують свої дії. Адже, не зробивши попередньої операції, не можна перейти до наступної. Усе це веде до організованості і культури праці школярів, виховує уміння в будь-яку справу вносити елемент планування.

Планування і контроль – нерозривні процеси будь якого виду виховання, особливо трудового й естетичного. Контроль за формами, розмірами, якістю створення будь-яких виробів на заняттях трудового навчання чи в гуртку має свої особливості. З однієї сторони, це контроль керівника навчально-виховного процесу, який здійснюється у процесі індивідуальної діяльності учнів, з іншого боку – проміжні перегляди та аналіз незавершених робіт, коли школярі висловлюють свою думку про власні об'єкти праці і трудові результати своїх однокласників [4]. Можливий і самоконтроль учнів, коли вони, працюючи за зразком, шляхом порівняння, зіставлення, аналізу визначають якість виробу. Це привчає молоде підрастаюче покоління – майбутніх інженерів, конструкторів, працівників різних галузей народного господарства до точності, акуратності, самодисципліни; активізує розвиток творчості, мислення тощо.

Процес навчання на рівні труднощів означається головню тим, що сприяє формуванню духовного потенціалу учнів, забезпечує простір й спрямовує діяльність. У випадку, коли навчальні відомості і методи їх навчання такі, що перед учнями не виникають жодні «перепони», які мають долатися, то розвиток учнів здійснюється інертно. Разом з тим, необхідним є дотримання міри, щоб занадто високий рівень труднощі з позитивного чинника виховання не перетворився на негативний [4].

Підсумовуючи вище сказане, хочемо зазначити, що робота в шкільних навчальних майстернях, над технічними об'єктами чи виробами ДУМ є одним з активних засобів естетичного і трудового виховання школярів. Учні отримують нові знання, набувають умінь (навичок) самостійної творчої діяльності, прагнуть до створення прекрасного. Результати праці забезпечують школярам творче задоволення, здійснюють на них глибокий емоційний вплив. Вчителям трудового навчання та керівникам різних видів позаурочної діяльності завжди потрібно пам'ятати, що виховний вплив на учня має не праця сама по собі, а ті умови, в яких вона здійснюється. Тому необхідним є створення таких навчальних умов, в яких трудова діяльність

школярів була б спрямована на одержання найбільш позитивних результатів, зокрема естетичного виховання.

2.2. Можливості декоративно-ужиткового мистецтва для розвитку естетичного виховання учнів на уроках технологій

Побут людини складають безліч різних предметів, зокрема меблі, предмети інтер'єру, посуд, побутова техніка, освітлювальна апаратура, вазони, картини, предмети декору та ін., які, виконуючи свої безпосередні утилітарні функції й забезпечуючи комфортність життя, одночасно володіють й естетичними властивостями, тобто належать до творів декоративно-ужиткового мистецтва (ДУМ). Вплив цього мистецтва часто непомітний для самої людини. Декоративно-ужиткове мистецтво формує предметне естетичне середовище, в якому живуть і працюють люди. «Декоративне» латиною означає «прикрашати», а «прикладне» вказує на практичну корисність створених цим мистецтвом предметів [1].

Основне призначення ДУМ – створити красиве предметне оточення людини. Але що означає гарна річ? І чому не всі речі, що оточують людину у побуті, можна віднести до творів ДУМ? Може здатися, що твором мистецтва стає річ, на якій є гарний малюнок, якась прикраса – декор. Але декор наноситься на річ не завжди. Прекрасні чашки не тільки з гарним розписом, малюнком, але і з тонкої, прозорої порцеляни, без жодної прикраси. На меблях, як правило, немає ніяких прикрас, але і без них вони можуть бути художніми (або нехудожніми). Малюнок прикрашає тканину, але малюнок на тканині для жіночої сукні відрізняється від декоративного. Значить, малюнок та прикраси самі по собі ще не роблять річ витвором мистецтва [14].

У творах ДУМ важливою є виразна форма, краса якої визначається призначенням речі. Перша і найважливіша особливість декоративно-

прикладного мистецтва – органічний зв'язок форми з призначенням предметів, що робить їх виразними і красивими. Невипадково посуд роблять із скла чи глини, рідше – з дерева чи металу, а не з каменю чи тканини. Посуд має бути досить міцним і досить легким, щоб його можна було тримати в руках, переносити, мити. Він повинен зберігати їжу, що покладена в нього. Важливо не тільки підібрати відповідний матеріал, але і виявити його естетичні якості: красу дерева, скла, каменю і т.д. Скло приваблює своєю прозорістю, крихкістю, блиском; камінь – кольором, візерунком, міцністю; дерево – кольором, фактурою, малюнком. Художники обробляють матеріали так, щоб їхня природна краса стала очевидною і приносила людині радість від їх споглядання [14].

Особливу роль у декоративно-прикладному мистецтві відіграє колір, що справляє на людей потужний емоційний вплив. У святкових речах, що використовуються не кожен день, яскраві, барвисті кольори цілком прийнятні, а в повсякденному житті така багатобарвність може стомлювати і дратувати. Тому у вихідному одязі або у святковому посуді використовуються інші колірні рішення, ніж у тих, які призначені для повсякденного використання.

Нині багато чудових побутових виробів випускають спеціальні підприємства художньої промисловості. Посуд, меблі, одяг та інші вироби створюються тут у машинний спосіб або вручну за зразком, зробленим художником. Масове виробництво тут, як і в інших галузях промисловості, породило стандарти. Побутові предмети теж можуть бути досконалыми. Це залежить від художника, який створює зразок, і від робітників, які відтворюють його. Тому тим, хто працює на таких підприємствах, особливо важливо добре знати та розуміти особливості декоративно-ужиткового мистецтва, секрети майстерності, накопичені народним мистецтвом.

Декоративно-ужиткове мистецтво необхідне всім. Воно прикрашає та ідейно-емоційно організовує наше життя. Вибираючи собі одяг та облаштовуючи будинок, люди керуються не лише матеріальними

можливостями, а й своїм смаком, своїми уявленнями про красу. Відбувається те, що в науці називають зворотним зв'язком: ми оточуємо себе речами на свій смак, а вони непомітно впливають на нас, створюючи обстановку спокою, зручності, або, навпаки, заважають нам жити, роблять життя нудним, похмурим. Так само непомітно твори декоративно-ужиткового мистецтва розвивають у нас почуття кольору, ритму, вчать любити і цінувати красу у всіх її проявах.

Особлива роль у питанні естетичного виховання школярів відводиться позакласним заняттям з декоративно-ужиткової творчості. Систематична робота гуртків, інших видів позаурочної діяльності сприяє всебічному розвитку та вихованню учнів: школярі ознайомлюються з національною культурою, основами народних художніх промислів; розвиваються їх художні та естетичні смаки. Учителеві трудового навчання (керівникові гуртка) необхідно розглядати естетичне виховання в позакласній роботі як необхідну умову підготовки кожного школяра до активної творчої діяльності в будь-якій галузі [14].

Навчання в таких гуртках, як лозоплетіння та робота з соломкою, різьблення й карбування, лісова скульптура і художня кераміка та багато інших дають можливість розвиватися й формуватися учням, як особистостям. Робота над декоративним образом природного мотиву потребує від учнів уміння спостерігати, розвиває здібності до логічного мислення та узагальнення.

У процесі узагальнення предметів та явищ об'єктивної реальності школяр одночасно відштовхується від цілого ряду ознак, сторін, якими вони відрізняються. Таке мислене відштовхування називають абстрагуванням. Процес абстрагування – це пізнання реальності, яке полягає в узагальненні предметів та явищ, виявленні загального в них при відштовхуванні від інших властивостей та сторін цих предметів та явищ. Такий шлях виготовлення предметів декоративно-ужиткового характеру позитивно впливає на розумове виховання учнів [4].

В естетичному вихованні школярів у процесі занять народними промислами та ремеслами необхідно приділяти увагу екскурсіям до музеїв, художніх галерей, де школярі мали б змогу краще ознайомитися із творчістю народних майстрів. Доцільно було б організовувати екскурсії до центрів народних художніх промислів. Досвід педагогічної роботи загальноосвітніх шкіл свідчить про те, що [18]:

- різноманітність декоративних робіт дозволяє запропонувати кожному учневі заняття до душі;
- підвищується зацікавленість школярів до занять трудового навчання (технологій) та позакласної діяльності з праці;
- при роботі над декоративними виробами в учнів формується загальна культура праці, вони набувають загальних умінь і навичок;
- процес виконання декоративних робіт приносить дітям радість творчу насолоду;
- народне ДУМ – важливий чинник удосконалення системи естетичного виховання молоді.

Значення народного ДУМ у вихованні підростаючого покоління важко переоцінити. Робота з різними матеріалами, характерними для нашого регіону (деревина, метал, тканина, лоза та ін.) зумовлює значні можливості для естетичного виховання, передбачає розвиток художньо-естетичної та технічної творчості учнів, дозволяє одночасно з розкриттям духовної цінності виробів народних майстрів оволодівати технічними знаннями.

Удосконалення навичок художньої обробки матеріалів призводить до усвідомлення їх декоративних властивостей, розвитку фантазії, набуття технічних знань й умінь. При цьому в школярів формується принципово нове «бачення» матеріалу, його декоративно-технологічних відмінностей, що стає важливим критерієм розвиненого художнього смаку. Позитивні емоції, отримувані учнями, підкріплюють вищі соціальні мотиви, а також є додатковим стимулом, поштовхом до інтенсивнішої індивідуальної

діяльності. Такий навчально-виховний процес створює найбільш сприятливі умови для реалізації завдань трудового й естетичного виховання молоді.

Як наслідок, перетворення матеріалів у декоративні форми та образи дозволяє сформувати в учнів художні та трудові уміння й навички. Учні пізнають красу праці, оскільки на заняттях гуртка, чи іншій формі діяльності, вони самі беруть участь у створенні естетично виразних виробів і мають можливість отримати задоволення від результатів своєї роботи. На цих заняттях елементи естетичного й трудового виховання настільки взаємопов'язані, що важко розділити, коли розвиваються художні навички, а коли трудові. Тут органічно поєднується розв'язуванні творчих завдань із необхідністю оволодіння прийомами специфічних ремесел, зокрема нашого регіону, із набуттям певних трудових навичок при втіленні замислів у природному матеріалі.

У результативній видозміні характеру праці учень переживає духовне задоволення, яке проявляється у формі естетичних переживань. Фізичні та духовні здібності й нахили особистості розвиваються у взаємозв'язку, цілісно, гармонійно. Радість творчості у трудовому процесі – невід'ємний стан при активній діяльності школяра в будь-якому виді праці. Свого часу В. Сухомлинський підкреслював, що трудове виховання є практичною підготовкою молодого покоління до життя, активної участі в суспільному виробництві, засобом розкриття й гармонійного розвитку індивідуальних здібностей і нахилів особистості [17].

Існуюча система трудового навчання в основному зосереджує увагу школярів на формуванні вмінь та навичок з обробки певних матеріалів (тканини, деревини, соломки, металів тощо) і вирощування та первинної переробки продуктів сільського господарства, що характеризують зовнішню сторону навчального процесу. Але впродовж практичної діяльності відбуваються і внутрішні, глибинні зміни, які виникають у свідомості школярів, а ці зміни залишаються поза увагою. Ця ситуація виникла тому, що недостатньо уваги приділяється всебічному розвитку особистості школяра.

Між тим, трудове навчання має значні потенційні можливості для здійснення загальноосвітніх завдань школи, хоча на практиці ці можливості реалізуються далеко не повністю [15].

Питання про методику естетичного виховання засобами ДУМ є досить складним і не однозначним, бо існує надто багато чинників. Одним з них є те, що сьогодні майже не існує друкованих джерел, у яких достатньою мірою розкривався би вплив ДУМ на свідомість учнів при проведенні занять з трудового навчання (технологій). Неоднозначність полягає в тому, що практично кожен учитель добирає свої власні методи викладання відповідно з матеріально-технічним забезпеченням школи, власними можливостями і вподобаннями. Але, незважаючи на ці умови, все ж таки повинні існувати якісь загальноприйняті і загальнодоступні методи виховання школярів на здобутках національної культури.

Перші уроки з технологій треба починати з пригадування вивченого матеріалу на уроках з інших дисциплін про Україну, українську націю, її історію та культуру, а також про видатних діячів держави, культури, науки та мистецтва. Зокрема, на вступному занятті проводиться загальний огляд видів ДУМ і народних ремесел. Надзвичайно важливу роль відіграє використання вчителем у спілкуванні з учнями правильної української літературної мови. Для проведення занять мова є не лише засобом передачі досвіду, а й джерелом духовного обміну, культурного взаємозбагачення всіх суб'єктів педагогічного процесу.

Заняття ДУМ у процесі трудової підготовки учнівської молоді (як технічної, так і обслуговуючої праці) забезпечують безліч прийомів і засобів естетичного впливу з урахуванням нахилів і задатків учнів; створюють умови кожному вихованцю для самостійної творчої діяльності, залучають школярів до колективної творчої роботи. Такі заняття спрямовані на розвиток в учнів прагнення, готовності та вміння вносити прекрасне в своє життя, протидіяти всьому потворному.

У процесі навчання важливо неухильно дотримуватися дидактичного принципу – «від простого до складного». Наприклад, у художньому різьбленні: від найпростіших елементів – контурної лінії, зубчиків (скалок, кутиків), трикутників поступово переходять до «розеток» і «сяйв».

Навчання базових виразних засобів ДУМ і практичного засвоєння операцій різьблення здійснюється паралельно. Для прикладу, оволодівши основними прийомами різьблення переходять до вивчення композиції, яка складається з різноманітних комбінацій початкових елементів, причому вся композиція повинна задовольняти основному призначенню об'єкта праці, гармоніювати з його конструкцією і художніми можливостями. Потрібно навчити учнів досконало розуміти значення композиції (вона відіграє ключову роль у проєктуванні художньої форми) й звертати їхню увагу на ті особливості ДУМ, які допомагають у розв'язанні завдань найповнішого і найяскравішого розкриття видового образу [18].

Початковим етапом у виготовленні виробів ДУМ є розмітка, її роблять на добре підготовлених заготовках. За допомогою олівця, лінійки і циркуля розмічають той чи інший елемент. На початковому етапі роботи важливо привчити учнів до правильного користування інструментом, точного виконання прийомів. Оскільки в композиції чи орнаменті широко використовуються геометричні фігури, важливо вміти креслити їх на криволінійній площині, а також поділяти на необхідну кількість елементів. Виконання кожного елемента і композиції в цілому вимагає зосередженості, акуратності, натхнення, сили волі. Звичайно, на початковому етапі навчання трапляються невдачі. Характеризуючи навіть невдало зроблений виріб, треба знайти найкраще виготовлені елементи орнаменту, аби похвалити виконавців. Такий підхід стимулює учнів до продовження роботи.

2.3. Загальні методичні рекомендації щодо естетичного виховання школярів

Цілком зрозуміло, що важлива роль в естетичному вихованні школярів належить шкільним навчальним предметам. У їх числі значне місце відводиться образотворчому мистецтву. Адже саме тут школярі вчать володіти олівцем і пензлем, вперше набувають відповідних графічних умінь і навичок; працюють з пластичними та природними матеріалами і, що найголовніше, вони роблять перші кроки в пізнанні, розумінні й оцінюванні навколишньої природи та художніх творів. Крім засвоєння чисто технічних прийомів графіки, ліплення тощо, на заняттях образотворчого мистецтва в учнів потрібно розвивати потребу втілення у конкретних образах свої думки, ідеї, мрії. Дуже часто, і це підтверджують наші спостереження, вчителі багатьох загальноосвітніх шкіл практикують із школярами виконання різноманітних ілюстрацій до історії, географії, фізики, літературних творів у вигляді оригінальних малюнків з натури, копій, невеликих, але художньо виконаних репродукцій.

Загальновідомий могутній виховний вплив на дітей має музика, через це вивчення цього предмета в школі повинно бути поставлене в сприятливі умови. Правильна постановка фізичного виховання у будь-якому навчальному закладі, перед яким стоїть мета гармонійно розвинути тіло дитини і не лише зробити його сильним та спритним, але й дати красу його поставі та рухам, принесе значну користь також естетичному вихованню. Особливої уваги при цьому заслуговують вільні вправи та інші рухи, що виконуються під музику (ритмічна гімнастика).

Формування естетичної культури молоді, ціннісних орієнтацій майбутніх повноправних громадян України ми бачимо у системному використанні всіх вище перелічених форм діяльності, але особливе місце ми відводимо в цьому трудовій підготовці. Значну роль у формуванні естетичної культури, ціннісних орієнтацій учнів на заняттях трудового навчання (технологій) відіграє спілкування з вчителем або керівником гуртка технічної

чи прикладної творчості, який повинен стати прикладом для своїх вихованців.

В естетичному, як і в будь-якому вихованні підростаючого покоління, відіграють певну роль різноманітні чинники. Залучення школярів до естетичної культури відбувається через різноманітні форми (пасивні, активні) їх діяльності, а саме [11]:

- «спілкування» з мистецькими творами через зорове та слухове сприйняття (прослуховування музичних творів, перегляд спектаклів чи кінофільмів, телепередач та ін.);
- активна участь у художній самодіяльності (в хорі, вокальному ансамблі, інструментальній групі, хореографічній групі тощо);
- робота в гуртках технічної та декоративно-ужиткової творчості, участь в організації та проведенні виставок;
- набуття естетичних знань безпосередньо в навчально-виховному процесі (на заняттях з різних шкільних предметів, у тому числі, трудового навчання).

Ефективність навчально-виховної роботи в школі великою мірою залежить від емоційної насиченості змісту, різноманітності форм і методів здійснення цієї роботи, від інтересу учнів до навчання, який характеризується складним сплетінням інтелектуальних, емоційних і вольових процесів, їх взаємопроникненням і впливом один на одного.

Серед цих процесів *емоційний вплив* – один з найсильніших і випробуваних шляхів збудження інтересу. Краса, образність, емоційна напруженість виучуваного в умілому викладі вчителя передаються школярам, «заражають» їх [8].

Дидактичні принципи наочності, доступності самі по собі спонукають учителя до того, щоб думати, шукати найбільш ефективні методи і прийоми проведення уроків з усіх навчальних предметів. Відомо, що коли урок цікавий, він збуджує інтерес до навчального матеріалу, позитивні емоції, сприяє швидшому і глибшому засвоєнню матеріалу.

Важливо пробудити у школярів естетичну насолоду від самого процесу навчання, сформуванати у них такі поняття, як «поезія навчання», «поезія наукових пошуків», «радість пізнання» і т. д. Щоб захопити думки, волю і настрої учнів, учитель повинен добре знати свій предмет, любити його, «жити» ним, вміти «донести» свої знання до учнів; свою закоханість в науку. Цього не можна досягти «сухим» викладом матеріалу. Саме створення найбільш сприятливої естетичної атмосфери на уроці стане своєрідним фундаментом, емоційним, почуттєвим ґрунтом, на основі якого процес засвоєння учнями теоретичних і практичних знань буде найбільш ефективним і результативним [8].

Створення емоційної атмосфери на уроці залежить насамперед від учителів. Кожний з них повинен шукати свої шляхи і методи організації естетичної атмосфери, що впливають із завдань та специфіки навчального предмета. Програмовий матеріал кожного навчального предмета, факультативу тією чи іншою мірою справляє естетичний вплив на учнів. Але, крім того, є спільні для всіх предметів і факультативних курсів фактори створення естетичної атмосфери на уроках, серед яких: чіткість плану, ритмічність колективної роботи, оптимальний режим праці і відпочинку, атмосфера творчих пошуків, дисципліна і т.д. До спільних факторів відноситься і правильне використання пізнавальної активності учнів, захопленість усього класу процесом пізнання, тобто засвоєння знань і практичного їх застосування [8].

Основою навчального процесу є, як відомо, мислительна діяльність учнів, яка викликає особисті переживання, активізує емоції. В свою чергу, емоції, передусім позитивні, активізують саму мислительну діяльність, вони не тільки обумовлюють діяльність, але й самі обумовлюються нею.

Вплив зовнішніх факторів, у даному разі прагнення вчителя створити на уроці відповідну естетичну атмосферу, завжди здійснюється через свідомість, залежить від складу мислення, естетичних поглядів і, найголовніше, емоційної чутливості особистості учня. Отже, вибираючи

методи і форми організації такої атмосфери на уроці, вчитель має враховувати все це, тому що успіх залежить від взаємодії його і колективу класу.

Звідси впливає важливість другого складового елемента естетичного середовища в школі – *створення естетичної атмосфери в класному колективі*. Тут учень формується як активний член суспільства, його будівник. Саме в класному колективі формуються первинні естетичні уміння і навички поводження з оточуючими людьми, ставлення до своїх товаришів, до життєвих явищ, передусім до життя свого класу. Відносини, що складаються між членами класного колективу, їх характер створюють певну емоційну атмосферу в класі, яка, в свою чергу, також впливає на подальший розвиток цих взаємин [8].

Чим більше взаємовідносини у класному колективі формуватимуться «за законами краси», тим міцнішим буде ґрунт для виховання естетично розвиненої особистості учнів, їх творчих здібностей. З першого дня перебування в школі взаємини членів класного колективу, норми поведінки мають будуватися на основі морально-естетичних критеріїв, естетичних оцінок.

Форми і методи цієї роботи в класі повинні передбачати пробудження естетичних почуттів учнів, естетичних емоцій. Отже, взаємини в класному колективі, всі форми і методи їх організації мають бути пройняті естетичними емоціями, без яких неможливе усвідомлення учнями морально-естетичних норм поведінки.

Організація естетичної атмосфери в класі здійснюється різноманітними шляхами і засобами залежно від індивідуальних особливостей класного керівника, його естетичних поглядів і смаків, інтелігентності, вміння володіти емоціями учнів, їхніми інтересами. Досягти успіху в керівництві цим процесом більше вдається тому педагогу, який повніше враховує внутрішні закономірності розвитку учнівського колективу.

Роль учителя в створенні естетичного середовища в класі полягає передусім у визначенні «перспективних ліній» всебічного розвитку, в тому числі й естетичного, всіх членів колективу. Перед класом повинна стояти загальна мета, зумовлена основними завданнями естетичного розвитку учнів певного віку, – мета, що сприймалася б колективом як життєво необхідна перспектива [8].

Визначення такої мети сприяє об'єднанню зусиль усіх членів колективу на її досягнення, викликає оптимізм учнів, активізує їхню діяльність. В кожному класі повинні бути свої улюблені теми диспутів, бесід, свої традиції. Їх міст і форма – неоднакові, визначаються віковими особливостями, індивідуальними творчими обдаруваннями учнів. Та, незалежно від цього, всі форми виховної роботи в класному колективі мають бути пройняті естетичними елементами і спонукати учнів до естетичної діяльності.

Необхідно мати на увазі, що емоційна сфера життя учня являє собою складну систему різноманітних «відгуків» його особистості на вплив зовнішнього середовища, на важливі події в житті класу. Ця система формується і диференціюється в процесі розвитку учня, пізнання ним життя, ускладнення зв'язків з людьми, з суспільством.

Відомо, що кожному віковому періодові розвитку учня властиві свої умови життя, потреби і види діяльності, певні суперечності, якісні особливості психіки і психічні новоутворення. Для учнів різного віку характерна неоднакова емоційна насиченість шкільного життя, різна реакція на естетичні фактори, під впливом яких формуються відносини в класі.

Педагогу слід спостерігати за змінами в емоційному житті колективу, організовувати його, виходячи з принципів формування в учнів естетичного ідеалу.

Однією з передумов успішної організації естетичної атмосфери в учнівських колективах усіх вікових груп є розвиток дитячої творчості. Досвід роботи кращих шкіл свідчить, що для естетичної колективної творчості, яка

була б спрямована на створення в класі естетичної атмосфери є необмежені можливості: діяльність художніх колективів, художньо-трудова діяльність на уроках трудового навчання (технологій), спостереження природи, робота на навчально-дослідних ділянках, у виробничих бригадах, створення шкільних парків та багато іншого [10].

Кожний вчитель є взірцем для учнів. Інтелігентність, естетична вихованість, всебічна освіченість повинні виявлятися у стосунках між представниками педагогічного колективу, у взаємовідносинах між педагогічним і учнівським колективами, у ставленні до оточуючих. Від стосунків учителів і учнів великою мірою залежить ставлення учнів до навчального процесу, до виконання громадських обов'язків, загальний емоційний тонус життя шкільного колективу. Адже добре відомо, що грубість, нетактовність у ставленні вчителів до школярів викликають ще більші прояви цих негативних рис у дітей і підлітків [8].

Естетичний елемент у житті шкільного колективу має виявлятися в усьому: і в чіткому розпорядку, що забезпечує високу культуру, наукову організацію праці, і в повсякденній поведінці як учителів, так і учнів, і у виборі форм та методів керівництва учнівським колективом, його діяльністю, і в манері звертатися до товаришів, говорити, ходити, дискутувати та ін. Це дасть можливість уникнути конфліктних моментів у взаєминах між учителями й учнями, а головне – сприятиме закріпленню знань про естетику в поведінці, в побуті.

Отже, створення естетичної атмосфери в житті загальношкільного колективу школи передбачає [8; 10; 11]:

а) організацію всієї діяльності учнівського і педагогічного колективів відповідно до естетичних критеріїв;

б) вироблення в учнів умінь, навичок і звичок культурної поведінки, шанобливого ставлення до вчителів, батьків, дорослих, до своїх товаришів;

в) вибір найбільш ефективних форм і методів створення позитивного емоційного настрою в учнів, що враховували б вікові, індивідуальні особливості членів колективу, рівень їхньої естетичної вихованості.

2.4. Методика естетичного виховання учнів на уроках технологій

Можливості естетичного виховання учнівської молоді на уроках трудового навчання (технологій) дуже широкі та різнобічні. Тому спочатку доцільно розглянути питання, пов'язані з формуванням естетичного ставлення до виробів, що виготовляються на трудових заняттях, а також предметного світу в цілому. Це ставлення формується як у процесі підготовки до реалізації трудового завдання (і ознайомлення з об'єктом праці), так і в ході його безпосереднього виконання.

Багато вчителів недооцінюють етап підготовки до практичної реалізації трудового завдання з метою естетичного виховання учнів, забуваючи, що без нього не тільки неможливе свідоме досягнення школярами високих результатів у праці, а й немислима повноцінна система естетичних впливів на учнів.

Під естетичним впливом ми розуміємо всю сукупність методів та засобів пробудження інтересу учнів та емоційного переживання ними краси навколишнього світу, краси людських стосунків та вчинків (за допомогою слова, організованого спостереження та особистої творчості). Наприклад, учитель в короткому та яскравому оповіданні розкриває красу трудових досягнень робітників підприємства (словесний вплив). Потім педагог демонструє школярам навчальний фільм чи презентацію і знайомить з майстерністю робітників безпосередньо «на місці». Учні з подивом і захопленням дивляться, як з безформного предмету виходить складнофігурна

деталь. Так словесний вплив доповнюється впливом конкретного явища, організованого вчителем [18].

Підготовка вчителя до реалізації учнями конкретних практичних дій передбачає заздалегідь продуманий алгоритм формування в них естетичних уявлень, переживань, поглядів, смаків. На наше переконання, така підготовка вчителя має передбачати такі етапи: 1) підбір об'єкта праці для виготовлення на трудових заняттях; 2) попереднє ознайомлення з об'єктом праці, формування мети праці; 3) естетичний аналіз об'єкта праці [16].

Означені етапи слід трактувати як певні щаблі у процесі усвідомлення краси об'єкта праці та естетичного впливу на свідомість школярів. Коли слід розпочинати естетичний вплив на учнів у процесі праці? Спостереження за роботою вчителів показують, що одні педагоги пробуджують інтерес до майбутнього об'єкта праці ще до початку уроку (наприклад, відповідаючи на запитання учнів, що вони робитимуть, або демонструючи об'єкт праці); інші починають естетично впливати на школярів при постановці мети роботи, ще інші згадують про красу виробу лише на кінцевому етапі створення об'єкта праці, при його оздобленні і т.д. На наш погляд, естетичне виховання учнівської молоді на уроках трудового навчання (технологій) має починатися з вибору об'єкта практичної діяльності. Це найперший і найважливіший етап роботи.

Естетичне виховання учнів у процесі трудової підготовки розпочинається із продуманого оформлення робочих і допоміжних приміщень, раціонального розташування обладнання та інструментів. Розв'язування цього завдання дуже часто ускладнюється через недостатню площу шкільних майстерень чи кабінетів обслуговуючої праці.

Якщо при розміщенні обладнання можливості вчителя досить обмежені, то в оформленні приміщень від нього залежить дуже багато. Проблема тут, швидше за все в тому, що і як використовувати. При відвідуванні багатьох навчальних майстерень (у період проходження педагогічних практик) звертає на себе увагу перенасичення різними наочними посібниками (стендами,

плакатами). Якщо вони виконані не в одному стилі і недостатньо грамотно в художньому розумінні, то створюється не зовсім приємне враження. Крім того, постійна виставка навчально-наочних посібників (це не стосується плакатів з протипожежної безпеки і правил безпечної праці) не оправдовує себе і в дидактичному плані: втрачається елемент новизни, який краще за все активізує увагу школярів. На окремих вітринах стендів майстерні доцільно експонувати кращі учнівські роботи; експозицію такої виставки потрібно постійно оновлювати [8].

На стінах майстерень часто розміщуються плакати із різноманітними висловлюваннями видатних людей (українських чи зарубіжних педагогів), виписки з народної мудрості про роль праці в житті нації чи місце декоративно-ужиткового мистецтва в розвитку особистості тощо. Якщо такі засоби інформації використовуються, то вони повинні бути виконані естетично красиво, грамотно, з правильним підбором шрифтів. Це стосується всіх написів на обладнанні, шафах, робочих місцях. На жаль, в багатьох випадках цього не спостерігається.

Часто в майстернях і кабінетах обслуговуючої праці ЗОШ I-III ступенів вирощують кімнатні рослини. Але їх не повинно бути надто багато, оскільки це ускладнює догляд за ними та порушує умови праці. Якщо в кабінетах обслуговуючої праці вони, в більшості випадків, вписуються в інтер'єр приміщень, створюючи майже домашній затишок, то в метало- та деревообробних майстернях через недостатній, а можливо неправильний догляд, вони виглядають неестетично, в брудних горшках, припавши пилюкою чи закидані сміттям.

Виховання естетичних смаків також безпосередньо пов'язане з культурою праці школярів. Першою її умовою є красивий та зручний робочий одяг. Але реалізувати її в теперішніх умовах фінансування шкіл і матеріального неблагополуччя досить важко: навіть, якщо учні мають власний одяг (що, в першу чергу, вимагають представники санепідемстанції), то навряд, чи він буде одного фасону і пошитий з однакового матеріалу;

якщо комплекти халатів та фартушків є в школі, то, як правило, вони не відповідають розмірові та зростові школярів і що найбільше, санітарно-гігієнічним вимогам [16].

Наступною умовою культурної праці є робота справними, добре налагодженими інструментами. Всім відомо, що важливе значення в естетичному вихованні має якість виконання виробів. Але досягнути цього не завжди просто, оскільки технологічні можливості шкільних майстерень та уміння й навички учнів часто є недостатніми.

Для підвищення якості виробів можна використовувати різноманітні пристосування, в тому числі й нескладної конструкції (шаблони, кондуктори, стусла, різці та ін.). Оскільки централізованого постачання необхідних пристроїв та інструментів зараз немає, то поповнення необхідним обладнанням у більшості шкіл відбувається шляхом виготовлення їх учнями під керівництвом педагогів. І в цьому випадку вчителям слід звертати увагу як на функціональні (технологічні), так і на естетичні вимоги.

Правильно поступають ті вчителі, які особливу увагу приділяють естетичному аспектові виготовлюваних учнями інструментів та пристроїв. Якщо всі деталі цих об'єктів зі смаком розфарбовані, окисдовані, поліровані чи накатані, вони викликають захоплення навіть у сторонніх (батьків чи вчителів, які бувають на різноманітних нарадах), не кажучи вже про самих виконавців цих виробів. Якщо немає можливості виготовити нові інструменти та пристрої, треба покращувати зовнішній вигляд тих, які експлуатуються вже певний час: фарбувати неробочі поверхні, наклеїти емблему школи, вирізати чи випалити красиві візерунки на дерев'яних частинах обладнання тощо [16].

Для виховання в учнів звичок трудової дисципліни та бережливого ставлення до шкільного обладнання потрібно пронумерувати робочі місця й закріпити за ними комплекти інструментів; це самодисциплінує школярів, розвиває почуття відповідальності. В методичній літературі описуються різні способи зберігання інструментів, кожний із яких має свої переваги та

недоліки. В більшості шкільних майстерень інструменти найчастіше мають відповідні гнізда у загальній шафі або на стелажі. Вчителі зберігають інструменти в шафі на підставках чи планшетах, які виймають та роздають учням із урахуванням технологічної послідовності виготовлення виробу.

Не потребує доведення виховна цінність корисних предметів, які є об'єктами праці школярів. Але корисність учнівських робіт часто розуміють дуже утилітарно. Суспільну цінність мають вироби, які можуть бути прикрасами при оформленні шкільних приміщень та помешкань, експонуватися на виставках чи використовуватися як подарунки та призи. У багатьох школах є декоративні форми (лісові скульптури) із природних матеріалів, роботи з лози, рогузу, соломки в стилі народних майстрів, сувеніри тощо. В ході виготовлення таких виробів розвиток естетичного смаку в учнів має більшу ефективність [16].

ВИСНОВКИ

У процесі виконання магістерської роботи одержано такі висновки:

1. Розкрито суть та значення естетичного виховання для гармонійного розвитку учнів.

Естетичне виховання орієнтоване на формування у індивіда комплексного сприйняття й адекватного інтерпретування «прекрасного» у процесі життєдіяльності, спроможність до творчих проявів. Естетичне ставлення до дійсності проявляється у людини через естетичне почуття, естетичні смаки, естетичну оцінку, естетичний ідеал.

Завдання естетичного виховання полягають у: трансформації художнього уявлення об'єктів дійсності; удосконаленні почуттів і міжособистісних відносин, духовному зростанні; коригуванні взаємин.

2. З'ясовано роль естетичних знань й умінь у вихованні учнівської молоді.

Естетичний розвиток індивіда немислимий без певного рівня знань про те, що собою являє естетичне явище, які його характерні риси, категорії. Учень, закінчуючи загальноосвітню школу, повинен виходити в доросле життя з певним багажем знань про естетичне в мистецтві, в навколишньому середовищі, мати сформовані сталі естетичні погляди, переконання, смаки, навички естетичної взаємодії з об'єктивною реальністю.

Для естетичного розвитку школярів необхідні: а) знання про естетичні цінності в творах мистецтва і в навколишній дійсності (універсальні знання); б) знання специфіки окремих видів мистецтва і специфіки прояву естетичного в явищах природи, в праці, побуті, поведінці тощо.

Практичною реалізацією естетичних знань є сформовані естетичні уміння і навички, що згодом переростають у звички.

Можна виокремити три основні групи умінь і навичок естетичної діяльності: 1) чуттєві естетичні уміння і навички (забезпечують здатність бачити й сприймати естетичні явища в усіх проявах); 2) теоретичні естетичні

уміння і навички, оволодіння якими дасть учням можливість правильно визначати й оцінювати естетичні явища; 3) художньо-практичні уміння, навички і звички естетичної діяльності у різних видах діяльності, поведінці, побуті, природі тощо.

3. Досліджено вплив середовища школи на естетичне виховання молоді.

Естетичне виховання підростаючого покоління пов'язане з такими важливими чинниками, як шкільне середовище. Це передусім: естетична атмосфера в навчально-виховному процесі, у взаємовідносинах членів класного колективу; відповідна атмосфера в педагогічному колективі, у взаєминах між учнівським і педагогічним колективами; естетичне оформлення приміщень та естетичне обладнання подвір'я і всієї шкільної території; зовнішній вигляд педагогів та школярів, культура їхньої мови.

4. Розкрито можливості ДУМ для естетичного виховання учнівської молоді.

Значення народного ДУМ у вихованні підростаючого покоління важко переоцінити. Робота з різними матеріалами (деревина, метал, тканина, лоза та ін.) містить у собі великий потенціал для естетичного виховання, передбачає розвиток художньо-естетичної та технічної творчості учнів, дає змогу одночасно з розкриттям духовної цінності виробів народних майстрів оволодівати технічними знаннями.

Удосконалення навичок художньої обробки матеріалів призводить до усвідомлення їх декоративних властивостей, розвитку фантазії, набуття технічних знань й умінь. При цьому в школярів формується принципово нове «бачення» матеріалу, його декоративно-технологічних відмінностей, що стає важливим критерієм розвиненого художнього смаку. У результативній видозміні характеру праці учень переживає духовне задоволення, яке проявляється у формі естетичних переживань.

5. Наведено загальні методичні рекомендації щодо естетичного виховання учнівської молоді у загальноосвітній школі.

Успішне вирішення завдань естетичного виховання молоді здійснюється у процесі урочних та позаурочних форм навчальної роботи, а саме: 1) «спілкування» з мистецькими творами через зорове та слухове сприйняття (прослуховування музичних творів, перегляд спектаклів чи кінофільмів, телепередач та ін.); 2) активна участь у художній самодіяльності (в хорі, вокальному ансамблі, інструментальній групі, хореографічній групі тощо); 3) робота в гуртках технічної та декоративно-ужиткової творчості, участь в організації та проведенні виставок; 4) набуття естетичних знань безпосередньо в навчально-виховному процесі (на заняттях з різних дисциплін, у тому числі, технологій).

6. Запропоновано методику естетичного виховання школярів на уроках технологій.

Естетичне виховання учнівської молоді під час трудової підготовки розпочинається із продуманого оформлення робочих і допоміжних приміщень, раціонального розташування обладнання та інструментів. Виховання естетичних смаків також безпосередньо пов'язане з культурою праці школярів, роботою справними, добре налагодженими інструментами.

Важливе значення для естетичного виховання учнів має підготовка вчителя до уроку, що передбачає заздалегідь продуманий алгоритм формування в учнів естетичних уявлень, переживань, поглядів, смаків. Така підготовка вчителя має передбачати такі етапи: 1) підбір об'єкта праці для виготовлення на трудових заняттях; 2) попереднє ознайомлення з об'єктом праці, формування мети праці; 3) естетичний аналіз об'єкта праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів: Світ, 1993. 272 с.
2. Баленок В.С. Естетичне і природа. Питання естетичного відношення до дійсності. Київ: Мистецтво, 1973. 194 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-методологічні засади: навч.-метод. видання. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
4. Бутенко В.Г. Педагогіка краси як теоретико-методична основа естетичної освіти і виховання молоді. *Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. пр.: в 5 т.* Київ, 2007. Т.1: Теорія та історія педагогіки. С. 267–278.
5. Васянович Г.П., Черніков П.І. Етнопедагогіка і морально-естетичне виховання учнів: метод. посібн. Чернігів: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1994. 24 с.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал: підруч. для педагогів, виховників, молоді та батьків. 3-є вид. Т.І. Полтава, 1994. 191 с.
7. Вишневський О. Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси. Львів: обласне пед. т-во ім. Г. Ващенка, 1996. 236 с.
8. Гедвилло О., Розумна Г. Формування готовності майбутніх вчителів обслуговуючої праці до естетичного виховання учнів. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 1999. № 2. С. 11–16.
9. Глазунова Л. Естетика з пелюшок: Про проблеми естетичного виховання. *Освіта*. 1993. № 9. С.11.
10. Горбунко Н., Ротова Л. Естетичне виховання школярів. *Рідна школа*. 2001. С. 76–77.
11. Джола Д.М., Щербо А.Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів: навч.-метод. посібн. Київ: ІЗМН, 1998. 392 с.

12. Зязюн І.А. Естетичне виховання – важливіший із складників загально-державної культурної політики. *Рідна школа*. 1994. № 1. С. 2–8.
13. Колесник М.І. Про естетичні здібності людини. Київ : Мистецтво, 1966. 114 с.
14. Кушніренко О.М. Значення українського декоративно-ужиткового мистецтва в загальнокультурній підготовці вчителя початкової школи. *Теорія і практика сучасного естетичного виховання у контексті педагогічної спадщини Василя Сухомлинського*: Зб. наук. праць. Полтава, 1998. С.144–147.
15. Навчальна програма з трудового навчання для 5 – 9 класів [Електронний ресурс]. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>
16. Савчук І.В. Формування естетичних смаків учнів 5–9 класів на уроках трудового навчання засобами декоративно-ужиткового мистецтва: дис. канд. пед. наук. Київ, 2008. 288 с.
17. Сухомлинський В.О. Проблема виховання всебічно розвиненої особистості: вибр. тв. в 5 т. Київ, 1976. Т. 1.
18. Титаренко В. Трудові, морально-побутові та художньо-естетичні традиції в становленні особистості школяра. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2011. № 2. С. 31–35.
19. Ушинський К.Д. Вибрані пед. твори: в 2-х т. Т.1. Київ, 1983. 320 с.